

Tautosakos darbai 66, 2023, p. 29–47
 ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
 DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.23.66.02>

Laiškas kaip antropologinio tyrimo medžiaga

JURGA JONUTYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

jurga.jonutyte@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8532-6349>

SANTRAUKA. Straipsnyje aiškinamasi, kuo yra vertingas ir ką atskleidžia antropologinis paprastų laiškų tyrimas. Paprastais laiškais čia laikomi laišškai, rašyti pirmiausia siekiant palaikyti santykį su adresatu, o ne spręsti konkrečias vienos srities problemas. Šiuos laiškus vertinga tirti antropologijos metodais, nes taip atsiveria sunkiau pastebima bendravimo ir bendro veikimo tvarka. Tokia analizė, pirma, parodo bendravimo ir bendrumo temporalumą, atskleidžia susirašinėjamą kaip ritmišką ir nevienakryptį skirtingu intensyvumu vykstantį, tačiau nenutrūkstamą vyksmą; antra, atkreipia dėmesį į momentinio „aš“ sukomponavimą sutelkiant skirtingų erdvių ir skirtingo laiko epizodus, priklausantį nuo santykio su adresatu; trečia, atskleidžia nuolatines derybas su siūlomais, primetamais vaidmenimis – šios derybos paprastuose laiškuose pasirodo ryškiausiai ir sykiu aiškiai varijuoja pagal santykį, palaikomą konkrečios korespondencijos gijos.

Straipsnyje pasitelkiamos ir epistoliariką tiriančių mokslininkų (Liz Stanley, Helen Dampier, Aistės Kučinskienės) bei antropologų ir filosofų (Williamo Jameso, Maurice'o Blanchot, Judith Butler, Jenso Brockmeierio, Haroldo Garfinkelio, Hannos Meretojos) teorinės įžvalgos, tarp jų klasikinės laiko teorijos, iš naujo primenančios laiko patirties ir žmogiškųjų vyksmų nevienaplotmiškumą. Pavyzdžiu pasirinkta poetės Janinos Degutytės korespondencija, tiksliai atskleidžianti straipsnyje aptariamus paprastų laiškų aspektus.

RAKTAŽODŽIAI: laiškas; korespondencija; susirašinėjimo ritmas; momentinis „aš“.

Letter as Subject for Anthropological Research

ABSTRACT. The article discusses the value and possible results of the anthropological research focusing on ordinary letters. An ordinary letter is considered in the article to be written primarily for maintaining a relationship with the addressee, rather than for solving specific problems in a certain field (even if that includes research, culture, art, business, or legal issues). The anthropological research of ordinary letters is valuable in that it reveals the less visible patterns of communication and cooperation. This analysis primarily displays the temporality of communication and togetherness, showing correspondence as a rhythmic bidirectional continuous process of different intensity; secondly, it highlights the composition

Received: 12/09/2023. **Accepted:** 07/11/2023

Copyright © Jurga Jonutyte, 2023. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

of the momentary “I”, which depends on the relationship with the addressee and draws together episodes from different spaces and times; and finally, it discloses the constant negotiations with the proposed or imposed roles – these negotiations are most clearly visible in the ordinary letters and, at the same time, they clearly vary depending on the relationship maintained by the particular thread of correspondence.

The article also uses theoretical insights by scholars researching the epistolary materials (Liz Stanley, Helen Dampier, Aistė Kučinskienė) and those by anthropologists and philosophers (William James, Maurice Blanchot, Judith Butler, Jens Brockmeier, Harold Garfinkel, Hanna Meretoja), including the classical theories of time, yet again reminding us of the heterogeneity of the time experience and human actions. The correspondence of the Lithuanian poet Janina Degutytė was chosen as a suitable example, since it most clearly reveals various aspects of the ordinary letters discussed in the article.

KEYWORDS: letter, correspondence, rhythm of correspondence, momentary “I”.

ĮVADAS

Pastaruoju metu laiškus, įskaitant *paprastus laiškus*¹, kaip antropologinę medžiagą vis dažniau tiria hermeneutinės krypties naratologai. Prieš dešimtį metų žymus šios krypties mokslininkas, antropologas ir filosofas Jensas Brockmeieris apgalvestavo, kad laišškai, savita ir iškalbinga autobiografinių pasakojimų rūšis, vis dar tiriami menkai ir laikomi nesvarbia, pagalbine medžiaga (2013: 132). Anot jo, teorinė tokių tyrimų nauda būtų atidesnis žvilgsnis į kasdienės veiklas, ypač į jų „intersubjektyvią giluminę struktūrą“ (ten pat: 138). Šiuo metu antropologinių laiškų tyrimų gausėja. Filosofijos, antropologijos ir hermeneutinės krypties naratologijos konceptai bei metodai pasitelkiami mėginant suprasti laiško turinį ne tik kaip nuorodą į aprašomus faktus, bet ir kaip iš santykio atsirandančią artikuliuotą žmogiškąją tikrovę. Be to, laišškai yra tobula medžiaga siekiant aiškinti intersubjektyvų bet kurio pasakojimo (ypač pasakojimo apie save ir savo patirtis) pobūdį bei logiką.

.....

1 Šis terminas (angl. *ordinary letters*) pradeda įsitvirtinti lietuvių humanitarikoje (plg. Šmitienė 2018a), tačiau nėra sutariama, ką laikyti paprastais laiškais: ar laiškus, rašytus negarsių („paprastų“) žmonių, ar laiškus, kuriuose rašoma paprastai (ne stropiai paisoma kanonų arba išvis jų nepaisoma), ar laiškus, kuriuose dominuoja kasdieniškas turinys. Šiame straipsnyje laikausi pozicijos, kad paprasti laišškai nėra tie, kuriuos rašo „paprasti“ žmonės, nes tokia išskirtis būtų ir keistoka socialiniu požiūriu, ir netikslė. Paprastus laiškus rašo ir įžymūs žmonės, ir garsūs menininkai (būtent tokie yra šio straipsnio mintis iliustruojantys pavyzdžiai), o tarsi ne tokie garsūs žmonės rašo ir svarbius profesinius laiškus, ir tikslineis laiškus įvairioms institucijoms (juos laikytume laiškais, akivaizdžiai nebeprisklausančiais „paprastų“ kategorijai). Taigi paprastu laišku straipsnyje laikomas laiškas (dažniausiai skiriamas artimam žmogui, šeimos nariui ar geram draugui), kurio pagrindinis, bet nebūtinai vienintelis tikslas yra palaikyti santykį – ne kelti ir spręsti profesinius, kultūrinius, kūrybinius, teisinius klausimus, bet per atstumą bendrauti. Laiškuose išryškėja ir tai, ką implikuoja bendravimas: abipusė buitinė pagalba, patarimai, paguoda. Be jokios abejonės, į tokį laišką įsiterpia ir profesinės temos, ir kitokie konkretūs rūpesčiai, tačiau dominuojantis korespondencijos, kuriai priklauso laiškas, motyvas – tai artimo santykio palaikymas.

Vis dėlto, jei mėginame traktuoti laišką kaip pasakojimą, pamatome ne vieną tokio pasakojimo keistumą, išduodantį, kad tai kitoks, labai savitas, žanras. Pirmiausia, laiškai, net priklausantys tai pačiai korespondencijos gijai, yra didesniais ir mažesniais intervalais nutolę vienas nuo kito laike (ypač jei tai popieriuje rašytas ir paštu siunčiamas laiškas – juo čia pirmiausia, kaip laišku *par excellence*, ir domiuosi). Laiškas – tai toks kalbėjimas, kurį nuolat papildo, užginčija arba perklausia į susirašinėjimo vyksmą ritmiškai įsiterpiantis kitas, atsiliepiantis, kalbėjimas. Jie neišvengiamai vienas iš kito perima ir turinį, ir rašymo intencijas. Todėl, kadangi tai pasakojimas, jo kompozicija nebūna iš anksto suplanuota, ji reaguoja į atsakomojo laiško turinį ir yra stipriai jo veikiamą. Laiškas kinta pagal situaciją, steigia kreipinio ir atsako simetriją ir tuo būdu palaiko (ir keičia) susirašinėjančiųjų santykį. Taigi galiausiai laiškas yra pasakojimas, kurio subjektą formuoja ne numanomas, ne abstrakčiai kolektyvinis, bet aiškiai įvardytas adresatas², turintis kur kas didesnę galią nei kitokio pobūdžio pasakojimuose. Todėl pasakojimo subjektas, taip pat tonas, kalbėjimo ir pasakojimo maniera kinta priklausomai nuo besikeičiančio susirašinėjančiųjų santykio.

Be abejo, teorinėje literatūroje minima daug šio žanro savitumų, bet ir šie mano paminėti bruožai, apmąstyti nuodugniau, leidžia tam tikromis įžvalgomis ir sąvokomis papildyti autobiografinio pasakojimo – naratyvinės „aš“ konstitucijos – analizę. Šis straipsnis yra nedidelis žingsnis link tokio apmąstymo ir papildymo, todėl jo struktūra atliepia šiuos, akivaizdžiausius, epistolinės komunikacijos ypatumus, pirmiausia išryškėjančius, jei tik laišką imame matyti kaip keistą – tęstinį ir punktyrinį, besikreipiantį ir atsiliepiantį – pasakojimą, niekaip nesutalpinamą į vieną, net ir fragmentišką, tekstą, būtinai išsiplečiantį į daugiaplanį, pačias įvairiausias konteksto sritis aprėpiantį vyksmą. Žymi laiškų struktūros tyrėja Liz Stanley pabrėžia, ko gero, svarbiausią šio žanro bruožą: laiškų (kaip ir kitų egodokumentikos žanrų) tyrimai atveria „socialinio gyvenimo kompleksiskumą, žmonių ir jų pažiūrų skirtumus, svarbą to, kas kontekstiška ir kas situaciška“ (2016a: 6). Laikant laiškus antropologine medžiaga, būtent kontekstualumas ir situaciškumas ir yra jų didžiausia vertė.

Kadangi laiškai yra vieni iš labiausiai nuo situacijos priklausančių rašytinių pasakojimų, jų analizė neįmanoma be konteksto analizės – ne susiejant laišką su įsivaizduojamais išorės veiksniais, o jį patį laikant veiksmu ir didesnio vyksmo dalimi.

.....

2 Laiško funkcionavimas mirus jį rašiusiam žmogui yra kitoks procesas, numatantis kitus – rašiusiajam nežinotus – adresatus. Vis dėlto, tiriant laišką kaip antropologinę medžiagą, iš pradžių reikia suvokti jo pirminį kontekstą, pirminius adresatus ir pirmines jo veikimo aplinkybes. Todėl čia ir toliau adresato terminas vartojamas tik turint omenyje asmenį ar asmenis, kurį ar kuriuos numatė pats laiško rašęs žmogus. Antriniais adresatai – archyvo darbuotojai, laiškų tyrėjai ar niekada nepažinoto prosenelio laiškus skaitantys palikuonys – nėra imami domėn. Šis laiško kaip medžiagos funkcionavimas mirus jį rašiusiajam taip pat tirtinas antropologiškai (tam ypač tinka hermeneutinės naratologijos metodai), tačiau tai nėra šio teksto tikslas.

Hermeneutinėje, fenomenologinėje, poststruktūralistinėje tradicijose ieškoma sąsajų tarp teksto ir veiksmo (ar veiksmų virtinių kaip vyksmų), klausama, kiek ir kaip tekstas yra veiksmas, kokiais būdais ir kokiems žanrams priklausydamas jis tolsta nuo reprezentavimo – nuo to, kas, anot Gilles’io Deleuze’o, „viską susaisto, bet nieko nemobilizuoja ir neišjudina“ (2008: 67). Laiškas, be jokios abejonės, dažnai būna rašomas tam, kad išjudintų veiksmą ar veiklą, kuris ar kuri gali būti ne vien verbalinė ir ne vien intelektinė. Todėl, anot J. Brockmeierio, įdėmesnis antropologinis laiškų tyrinėjimas padėtų suprasti ne tik „naratyvinio proto interpretacinę dinamiką“, bet ir „žmogiškojo reikšmių kūrimo struktūrą“ (2013: 138).

Šiuos svarbius galimo paprastų laiškų tyrimo aspektus straipsnyje iliustruosiu XX a. vidurio ir antros pusės lietuvių poetės Janinos Degutytės korespondencijos fragmentais³. Prie J. Degutytės laiškų rinkimo prisidėjo Aistė Birgerė, juos analizavo ir skelbė literatūrologė Jurgita Žana Raškevičiūtė (2010, 2018), o iki šiol tiria ir spaudai rengia literatūrologė ir antropologė Giedrė Šmitienė (2018a, 2018b, 2023). Šis straipsnis iš dalies rašomas siekiant palaikyti ir įtvirtinti tiek idėją, tiek metodologiją, kai laiškai tiriami kartu su kontekstine medžiaga, surinkta kruopščiai vadovaujantis antropologiniu tirštojo aprašymo metodu. J. Degutytės korespondenciją, kaip ir daugelį kitų paprastiems laiškam priskirtinų susirašinėjimų, sudaro įvairiems žmonėms (įvairių profesijų, veiklų, įvairaus amžiaus) skirtingu tonu ir maniera, skirtingomis – dažniausiai kasdienėmis – temomis rašyti laiškai; juos tyrinėjant atsiveria kur kas daugiau nei vien pačios poetės gyvenimo detalės. Tas „daugiau“ yra ir to laiko pąžiūros, santykių, veiksenų specifika, ir susirašinėjimo laiškais kaip savito bendravimo ypatybės.

Straipsnyje pasitelksiu ir vien epistoliką tiriančių mokslininkų bei mokslininkų (Liz Stanley, Helen Dampier, Aistės Kučinskienės), ir antropologijos bei filosofijos atstovių ir atstovų (Williamo Jameso, Maurice’o Blanchot, Judith Butler, Jenso Brockmeierio, Haroldo Garfinkelio, Hannos Meretojos) teorines įžvalgas, taip pat klasikines laiko teorijas, kalbančias apie laiko patirties ir žmogiškų vyksmų nevie-naplotmiškumą.

LAIŠKO LAIKAS

Susirašinėjimą laiškais tiriantys mokslininkai ir mokslininkės pabrėžia savitą šio žanro temporalumą – laiškų tyrimas visada yra kaitos tyrimas:

.....
 3 Dauguma J. Degutytės laiškų saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – MLLM). Juos cituojant nurodoma laiško parašymo data ir muziejaus suteiktas inventoriaus numeris. Kitus vykdant šį tyrimą surinktus laiškus laikinai saugo G. Šmitienė, juos cituojant nurodoma tik laiško data. Esant poreikiui, papildoma informacija apie laiškus pateikiama išnašose.

Laiškai ir susirašinėjimai yra kasdieniai gyvenimo dokumentai, jiems būdingas seriškumas ir seka – jų temporalumas yra „vienas po kito“, – todėl tai ne tik žmogiškos patirties gausos turtingas duomenų šaltinis, bet ir ypač tinkamas išteklius ilgesnį laiką vykstantiems pokyčiams tirti. [...] Todėl laiškai ir susirašinėjimai ypač tinka norint sekti ir analizuoti lėtos kaitos procesus, nes tai tęstiniai duomenys *par excellence*, kai laiškais keičiamasi tam tikrais intervalais arba tam tikra seka, o abi „pusės“ paeiliui rašo, siunčia, skaito ir atsako (Stanley 2016b: 60).

Pirmiausia, kad būtų lengviau kalbėti apie laiško temporalumą, atkreipsiu dėmesį į paprastą susirašinėjimo laiškais (kai susirašinėjama klasikiniu būdu, laiškas rašomas ir siunčiamas paštu) elementą – intervalą tarp išsiunčiamo ir gaunamo laiško, kitaip tariant, epistolinės komunikacijos „įtrūkį“. Tai tarsi tuščias tarpas tarp pozityvių (apčiuopiamų) korespondencijos ritmo dalių, materialiai ženklinančių vyksmą. Tačiau šias materialų pavidalą įgijusias vyksmo dalis jungia tarpnesiai, kurie nėra tuštuma.

Toks samprotavimas pirmiausia primena Williamo Jameso sąmonės kaip srauto (1983: 233–234), t. y. ne substancijos, bet judesio, teoriją (vieną iš XIX ir XX amžių sandūroje plėtotų novatoriškų laiko filosofijos teorijų); svarbiausia šios teorijos dalis yra skirta laiko suvokimui. Laiką patiriame dėl pertrūkių: tai ne tuščios vietos, o dėmesio nusilpimas – mažesnio intensyvumo matymas, girdėjimas ar stebėjimas. Sąmonę kaip srautą sudaro neapibrėžtas pluoštas įvairių ritmiškų procesų, pradedant nuo smulkesnių nepastebimų kūno funkcionavimo ritmų ir baigiant veiklų, reikalaujančių reguliariai sutelkti dėmesį, ritmais, – tai ir yra bendras laiko pojūtis. Kiekvienas ritmas susideda iš intensyvaus fragmento ir ne tokio intensyvaus „tarpo“. W. Jamesas aiškina: „Jaučiame laiko intervalą kaip visumą su į ją įaugusiais dviem kraštais“, kraštais vadindamas intensyvesnio suvokimo momentus (ten pat: 574).

Iki pastarųjų kelių dešimtmečių korespondencijos ritmai daugybei žmonių buvo gana svarbi sąmonės srautą sudarančių ritmikų dalis. Korespondencijos veiksmas yra ne tik rašymas, bet ir laukimas, ir skaitymas, ir kito rašymo planavimas – nuolatinė diskusija. Laiško gavėjas nėra tik adresatas, jis arba ji yra tas, iš kurio laukiama simetriško atsako. Laiškas yra gaunamas ir skaitomas, tuomet apmąstomas, rašomas ir išsiunčiamas, laukiamas ir vėl gaunamas, vėl rašomas ir siunčiamas, ir taip toliau; šie procesai susijungia į nuolatos fone skambantį dabarties, anot W. Jameso, niekada nesančios taškinės (ten pat: 572), obertoną.

Kad šis obertonas tęstųsi, laiškų temos neprivalo būti išskirtinai egzistencinės, filosofinės. Pakanka buitiskai susirašyti apie reikalus, palaikyti santykį. Greitas susirašymas apie reikalus dažniausiai nereikalauja įmantrios kalbos. Jam būdinga bendrai ką nors veikiančių žmonių kalba, tarsi gyvas pokalbis tarp artimų žmonių, šeimos narių ar draugų. H. Garfinkelis taikliai parodė, kad įprastų kasdienių veiklų

kalba, susišnekėjimo kalba yra ypač nutolusi nuo konceptualaus aiškinimosi, įrodinėjimo, idėjų artikuliuavimo ar jų kritikos – nutolusi tiek, kad, nežinant veiksminio jos konteksto, sunkiai įmanoma suprasti, apie ką kalbama. *Etnometodologiniuose tyrimuose* H. Garfinkelis aprašo eksperimentą, atskleidžiantį, kad kasdienė kalba tėra tik bendravimo situacijos dalis, ir anaipol ne svarbiausia (2005: 29–30). Nugirdę kasdienį pokalbį, juolab patys kalbėdamiesi su artimais, gerai pažįstamais žmonėmis, dažnai suprantame, kas lieka nepasakyta, kas savaime aišku iš konteksto, kas praleidžiama nenorint kartotis. Kasdienis kalbėjimasis labai sunkiai paverčiamas sau pakankamu tekstu (tą ypač sudėtinga įtikinamai sukurti). Grožinėje literatūroje, kaip rašo literatūros fenomenologijos klasikas Romanas Ingardenas, per smulkus detalizavimas paradoksaliai ne prideda minimam dalykui ar veiksmui individualumo, bet jį atima (1973: 251). Paminimi dalyko, apie kurį kalbama, aspektai tik koordinuoja daikto ar veiksmo pagavą, o tai, ką šie aspektai koordinuoja, glūdi arba pačiame tekste (kitose jo vietose), arba lieka numanomi kaip užtekstinės patirties dalis (ten pat: 265). Kitaip tariant, visais atvejais jie yra kontekstas. Laiškas be situacijos, kurioje jis radosi, taip pat tėra reta punktyrinė linija, veiksmo (ar iš daugelio veiksmų susiklosčiusio vyksmo) dalis, egzistuojanti ne dėl savęs pačios; ji gali būti nuoroda į tuos veiksmus, o ne jų rezultatas. Kontekstas, savo ruožtu, nėra vien atsakomieji laišakai; kontekstas vienu ypu apima visas kontingentiškas aplinkybes: korespondencijos dalyvių santykio būklę, nuotaiką, gyvenimo tarpsnio ypatumus – į ką jie ar jos tuo metu įsigilinusios, ką drauge veikia, kuo domisi, be to, ribas (taip pat kintančias), nustatančias, kiek tuo metu galima juokauti, ironiškai kalbėti ar prašyti pagalbos.

Bet kokį, net ir fragmentišką kalbėjimą apie save analizuojanti Judith Butler sako, kad, vos konkretus žmogus ima kitam pasakoti apie save, tuomet „kažkas padaroma su kalba“, kalba tuomet tampa „interlokucinė, vaiduokliška, perkrauta, įtikinėjanti ir taktinė“ (2005: 63). Laiške žmogus kalba konkrečiau santykio kalbą ir konkrečiau santykio temomis. Laiškas yra reguliarus šio santykio koregavimas, todėl jį rašant vadovaujamas visu ankstesniu susirašinėjimo procesu, jo generuotais netiesioginiais susitarimais. Pati laiško kalba, temos, jo formuluočių išsamumas priklauso nuo to, kokios dinamikos vyksmo dalimi ši kalba tampa. Įsiterpdama į intensyvų, net žūt būtinį veiksmą, ji nustoja raiškumo, tampa punktyriška, kartais techninė, įsilieja į veiksmą. Greitas kasdienis artimų žmonių pokalbis (tai parodė H. Garfinkelis), orientavimasis į tą, kuriam pasakoju, kai kalbu apie save (Butler) ar aktytas proceso nužymėjimas sukoordinuojant numanomas jo dalis (Ingarden), – kalbant apie paprastus laiškus visa tai leidžia paaiškinti, kodėl šių laiškų kalba pakinta eskiziškumo, bet ne schematiškumo link.

J. Degutytės laiškuose keliems artimiausiems žmonėms (taip pat išlikusiuose pastarųjų atsakymuose) toks kalbos eskiziškumas yra dažnas dalykas. Jis ypač ryš-

kus tuose fragmentuose (jų randame kone visose korespondencijos gijose), kur kalbama apie sveikatą. J. Degutytė nuo pat vaikystės buvo prastos ir tik didžiulėmis pastangomis palaikomos sveikatos. Rasdavosi naujų komplikacijų, jas reikėdavo spręsti greitai ir efektyviai, o tai sovietmečiu dažnai būdavo sudėtinga trūkstant kokybiškų vaistų; geri, veiksmingesni vaistai nuo sudėtingesnių ligų būdavo deficitiniai, jų reikėdavo ieškoti, prašyti, žinoti nelegalius būdus, kaip jų gauti. Tose laiškų vietose (dažnai pabaigoje, kai niekas nebeatpasakojama) kalba maksimaliai žymi veiksmą, čia tiesiog nurodoma, kur, kiek ir ko reikia.

Štai tipinis 1981 m. rašyto J. Degutytės laiško fragmentas: ji vardiija reikalingus vaistus ir kitokią pagalbą. Prašymas skamba painiai, nes poetė prašo savo geros draugės gydytojos Lenos, kad ji savo ruožtu paprašytų kitos joms abiem pažįstamos gydytojos, kad ši paprašytų atstogaujančią gydytoją galimai pavaduojančios gydytojos reikiamo kiekio reikalingų vaistų:

[...] Jei mes neatvažiuosim, vaistus, kuriuos turėsi, palik mano namuos. Beje, čia pat rašau ir Nijolei laišką, kad atvežtų riešutus iš Kauno pas Tave, o Tu nuneši į mano namus. Jai įdedu Tavo adresą.

Gyvenu ir toliau kaip maišas.

Lenute, dar prašymas: paprašyk Virgutės, kad užeitų pas Krukovskąą, jeigu Pakomovaitė atstogose, ir paprašytų jos tos Esentiale ir Festalio, gavau tik po 1, tegu paaiškina, kad kapsulės po 6 į dieną – tik 8 dienom dėžutė! O reikia keletui mėnesių. Ir Lespenefrylo.

Aplamai, iš kairės pusės – turbūt, tą kasą nelaimingą – truputį rečiau skauda, ne kasdien. Gal ir gerėja. [...]

1981.VII.10

Tokie skubūs, smulkūs prašymai leidžia suprasti ir rašytojos santykį su ta, kuriai rašo, ir savitą tokio bendravimo temporalumą: prašomas veiksmas dažniausiai būna reikalingas daug anksčiau, nei būtų įmanoma gauti atsakomąjį laišką, prašymą pratęsia ne raštiškas atsakymas, bet to, ko prašoma, atlikimas – nuėjimas, nupirkimas, perdavimas, išsiuntimas. To nebeverbalinio veiksmo laiško autorė jau nemato, bet visiškai pasitiki drauge, kuriai rašo, ir žino, kad šis gyvybiškai būtinas veiksmas, incijuojamas rašytiniu tekstu, bet atliekamas nebe tekstu ir nebe kalba, tikrai įvyks. Toks laiko režimas, būdingas iš pasikartojančių veiksmų sudarytam procesui, kuria pulsuojančią, nelinijinę (veikiau kompleksišką) bendrą dabartį. Išsiųstas laiškas sukuria virtualaus bendrumo plotmę, ir ji tęsiasi iki atsakymo, juo būna patvirtinama ir nauju rašomu laišku atnaujinama. Būtent tokie kasdieniai laiškai, supinti su veiksmu ar veiksmiais, puikiai atskleidžia korespondencijos

proceso savitumą. Apie susirašinėjimą laiškais galime kalbėti kaip apie tęstinį ritmišką sudėtingo (nevienkrypčio) temporalumo vyksmą, užuot jį laikiusios atskirų kūrinėlių kaupimusi.

LAIŠKO DAUGIAPLOTMIŠKUMAS

Praeitame poskyryje rašiau, kad susirašinėjimas su artimu žmogumi ir jo inspiruojami veiksmai vyksta ir tada, kai laiško rašymas pereina į laukimo, gavimo, skaitymo, planavimo fazes. Tačiau taip sakydama tarsi vis dar kalbu apie vieną veikėją – rašantį, laukiantį, skaitantį. O korespondencijai būtini bent du daugmaž simetriškai bendraujantys žmonės: žvilgsnis tik į vieną korespondencijos gijos pusę paverčia ją visiškai kitu žanru. L. Stanley taikliai rašo, kad

[d]auguma paskelbtų laiškų rinkinių, iš tikrųjų dauguma, – tai archyvuoti laišakai, atsiradę kaip dalis susirašinėjimo, kurio tik viena pusė išliko – gal dėl numanomoms vieno iš laiškų rašiusiojo svarbos (dėl to, kad tai viešas asmuo, o gal jis ar ji yra asmeniškai svarbi adresatui ar laiškų saugotojui), gal dėl laiškų turinio (susijusio su reikšmingu kieno nors gyvenimo laikotarpiu arba aplinkybėmis, kuriomis rašytas laiškas, – pavyzdžiui, karo ar emigracijos). Visais atvejais korespondencijos „kitos pusės“ praradimas paveikia tai, kaip skaitytojai ir skaitytojos supras išlikusius laiškus, nes jie tėra dalis, o ne visuma (Stanley 2004: 210).

Juozo Tumo-Vaižganto laiškų tyrinėtoja A. Kučinskienė primena, kad laiškas gali būti ir „monologinis – išsakyto ar išsirašyto aktas“, rašomas „iš dalies dienoraštiniais, išsikalbėjimo tikslais“. Tačiau net ir tais atvejais „[e]pistolinio subjekto saviraiška nereiškia, kad adresatas į šiuos procesus neįtraukiamas, juolab kad būtent empatiškas santykis su adresatais sukuria tokios saviraiškos galimybę“ (Kučinskienė 2019: 170–171). Tirti pavienį laišką – nesvarbu, ar formą, ar turinį – nepakanka, jei neimame domėn bent dalies konteksto, būtent atsakomųjų laiškų, atskleidžiančių santykį, galintį būti artimą ir empatišką, galintį būti įtemptą, provokuojantį ar dar kitokį.

Santykis neretai tiesiogiai nusakomas pačiuose laiškuose, dažniausiai nurodant kito asmens pasiilgimą, trūkumą, kartais aprašant ir artimą, nenutrūkstamą santykį: „[J]i kalba apie nematomą jas siejančią giją, apie belaidį, bevielį telefoną, kuriuo jos susisiečia anksčiau, nei ateina laišakai“, – rašo G. Šmitienė, nurodydama Bronės Jacevičiūtės–Jėčiūtės laišką J. Degutytei (Šmitienė 2023; straipsnyje cituojamas laiškas: MLLM 65157, [1959.]XI.23). Tokios laiškų vietos primena, kad laišakai tėra pasikartojantis (punktyriškas) bendrumo, patiriamo kasdienių veiksmy plotmėje, o ne vien prisėdus rašyti ar skaityti laišką, palaikymas ar įdaiktinimas. Kai kitas žmogus yra toli, atskirtas, tada į tą patį santykį nurodo bendrumo ilgesys. M. Blanchot,

bendruomenę aiškindamas kaip bendrumą, sako, kad jos patiriamas nebuvimas yra išorinė jos riba, skausmingai ryškinanti konkretaus bendrumo pavidalą ir pavirtinanti jį egzistuojant: „[N]ebuvimas priklauso bendruomenei kaip kraštutinei jos akimirkai arba kaip išbandymui, atskleidžiančiam, kad ji neišvengiamai išnyks“ (Blanchot 1988: 15). Bendrumas, konkretus santykis, nėra nekintamas ir nenykstantis – tai susiklosčiusi ir laikinų aplinkybių palaikoma būklė, apie kurios laikinumą ar trapumą nuolat primenama.

Laiško laukimas, formulavimas, rašymas vis dėlto yra kas kita negu tarpai tarp gyvų susitikimų, gyvo kalbėjimosi ar veikimo. Santykį ir visas momentines jo detales laiškas kaskart suima į artikuliuotą (ne vien nujaučiamą) visumą. Kartais ta visuma gali gelbėti ar tapti atrama ištikus labai sunkiai padėčiai. Kaip tik tai atskleidžia J. Brockmeieris, analizuodamas nevilties apimto ir gyventi nebenorinčio jauno Jacques'o Derrida laišką, rašytą 1955 m. Micheliui Monory. Su artimu draugu jis susirašinėjo nuo 1949 iki 1959 metų (korespondencija paviesta praėjus keleriems metams po J. Derrida mirties). 1955 m. J. Derrida, tuo metu studentas, pasaulyje nematė nieko gero ir vertingo: neišlaikęs filosofijos egzamino, buvo priverstas palikti studijas Prancūzijoje ir grįžti į vaikystės namus Alžyre, apimtame kruvinų politinių neramumų (Brockmeier 2013: 132). J. Brockmeieris pripažįsta, kad analizuojamos laiško ištraukos neleidžia „adekvačiai spręsti apie tai, kas iš tiesų vyko jo gyvenime tomis dienomis“ (ten pat: 136), tačiau laiške atranda tą sutelkimo veiksmą, būdingą būtent epistolikos žanrui ir be galo svarbų nevilties apimtam žmogui kaip intuityvi savigalba:

Įdomu matyti, kaip šiuose žodžiuose ir visatose susilieja skirtingų žanrų ir stilių ribos. Daugelis minčių atrodo kaip liudijimai („Man labai aišku viskas, kas vyksta aplinkui...“). Pateikiamos kaip reportažas, kaip iš pažiūros beprasmio rašančiojo gyvenimo pristatymas; jomis surašyta viskas, ką jis laiko nepavykstančio naratyvo žaliava – spraga, atkartojama fragmentiškos, padrikos ir lakoniškos naratyvinio autoportreto, pateikiamo draugui, faktūra. Šis surašymas svyruoja nuo „tūkstančio banalių kasdienių dalykų“ (oras, nauji kostiumai, automobiliai, išvažda) iki potencialiai prasmingų projektų (draugai, šeima ir vaikai, karjera, religija), profesinių ir intelektualinių įsipareigojimų (filosofinė knyga) ir politinio veiksmo. Kaip gyventi gyvenimą? Kur gyventi – Alžyre ar Paryžiuje? Galiausiai – kaip visa tai apmąstyti? (ten pat: 134–135)

J. Brockmeieris kalba apie laiško draugui galią: apibendrinamas rūpesčius, problemas ir abejones, laiškas susaisto šiaip jau nesijungiančius lygmenis (anot W. Jameso, laiko patirties ritmus) į vieną visuminę kompoziciją, kuriamą turint paprastą norą parodyti draugui ar draugei, mamai ar vaikui, kaip apskritai gyveni. Ši visuma, stilistiškai apipavidalinta atsižvelgiant į santykio išskirtinumą, tampa

momentiniu, situaciniu „aš“. Laiškas artimam žmogui yra kone vienintelė vieta, kai toks situacinis visuminis „aš“ būna artikuliuojamas. Šis iš pirmo žvilgsnio padrikas tekstas, sujungiantis ne tik nesusijusias temas, bet ir skirtingas gyvenimo sferas, perpina nuolatos byrantį subjektą. Korespondencija, kaip šio sutelkimo veiksmo pakartojimas, yra savita ir labai svarbi ritmingai atsinaujinančios saviidentifikacijos (ar eskiziško savęs apibūdinimo, momentinės savikūros) praktika.

Paprastuose laiškuose, skirtuose bendrauti su artimaisiais, ši laiško funkcija aki-vaizdi – sutelkti išsibarsčiusį ar tiesiog kasdieniuose reikaluose nesuimamą „aš“. Ją aiškiai liudija ir J. Degutytės korespondencija – tiek jos pačios, tiek kitų žmonių jai rašyti laišakai. Dažname jos laiške pasirodo jautrios poetiškos atožvalgos į dabarties akimirką, paskui perpinamos išsakomais rūpesčiais ir trumpais pasakojimais:

Lenutėli mano mieliausias,
rašau pušyne, kažkur prie Neries 5-am km, senoj mūsų vietoj. Pradėsiu nuo pradžios –
chronologiškai. Aną savaitę neišvažiuom, nes Bronei sutriko virškin[imo] aparatas.
Ir iki Merkių [...] telefono nepriėjo. Atvažiuom antradienį vakare (miške pagulėjom,
atsigavom).

Lenute, nežinau nė kaip Tau padėkoti už viską. Tikras vaikas daugiau nepadarysi –
geras, aš jau nekalbu apie šiuolaikinius. Ir butas sutvarkytas, ir suknios išplautos
ir vaistai, ir gorsetas (stebuklingas!), ir citrinos... Ačiū ačiū... Už dovaną ačiū, bet man
nepatogu, kad Tu turi materialių nuostolių, ne tik rūpesčių...

Dabar sėdžiu ant kelmo. Šalia arbūzas (bent kol čia valgau kasdien ir išsivešiu keletą).

Ir paskaityti jau galiu daugiau.

Ryt paskambinsiu pusseserei dėl tų jūros kiaulyčių.

Bronė siunčia širdingiausių linkėjimus, dabar renka kazlėkus.

Bučiuojame abi visą Jūsų šeimyną

Janina ir Bronė

1981.VIII.6

Laiško pradžia („sėdžiu [...] senoj mūsų vietoj“) ir pabaiga („Bronė [...] dabar renka kazlėkus“) yra visų kitų laiške minimų dalykų įžeminimo ir įsavinimo judesys. Dabartis apgaubia situacinį, laikiną „aš“, per artikuliaciją akimirką sustabdo jo kaitą ir išsibarstymą.

Štai J. Degutytės mamos Janinos Degutienės laiškas dukrai: mama bando trumpai nusakyti savo būseną. Mama apsistojo J. Degutytės bute, kol ši su gyvenimo drauge Brone buvo išvykusios. Šiame laiške gausu ir dukrą raminančių buities detalių, ir sveikatos apibūdinimų, nusakoma nuotaika, pateikiamas prašymas. Tai nėra (iki)sokratiškasis „pažink save“ savivokos judesys – tik momentinis įsipavidalinimas per konkretų santykį su tuo, kam skiriamas laiškas:

Miela Ninička,

vakar gavau atvirutę su sveikinimu. Dėkoju jums už atminimą, kad nepamirštate manęs. Jaučiuosi gerai, nesilpna, duok Dieve, kad taip visada būtų, kad tu tik sveika būtum. Pirkau bulvių žiemai, aliejaus pusanтро litro, pilstomo, toks skanus. Miltų yra ir mielių, tai kepu bandeles su obuoliais kiekvieną savaitę. Obuoliai geriausi pas bobas po 60 kap., o pepinukai po 35 kap., tai pirkau. Maistas man nesvarbu, ką suvalgau tas gerai. Tas mechanikas jau atnešė vielą, turbūt šią savaitę pataisys, kainuos 15 rublių. Kol kas žiūriu iš Vilniaus. Aš moku taupyti, tai man užteks ir kitam mėnesiui iki 20-os lapkričio. Kai siųsi pinigų kitą mėnesį, tai mano vardu, nes atneša į namus. Jau sumaliau tau herculeso, prikepsiu sausainių, kai Lilė važiuos, atveš. Ir stiklainį krapų papjausčiau, stipriai užtaisiau su druska ir sugrūdau. Pridžiovinau tau petražolių šaknų, tai bus žiemai, Lilė atveš, tik, miela Ninička, nepamiršk klijuotės paduoti kam nors žinai ji reikalinga ant stalo patiesti. Vakar Lilė su Rūta buvo, atnešė man dovanų 2 gražias nosinaites, šampūną galvai plauti ir tokį rankinuką žydrą, tokį, kaip tu turi. Ninia, dabar turiu visko, tik vasarinių batų [neturiu]. Iš rūbų nieko nepirk, nes turiu visko ir kojinių turiu visko, duok Dieve sunešioti viską, ir apatinukų turiu, ir kelnaičių, vienu žodžiu, visko. Na tai kol kas viskas.

Lik sveika, žiūrėk savęs

Iki pasimatymo. Bučiuoju jus abidvi

Mama

1973.[X.]24 (MLLM P40689)⁴

Tokiuose laiškuose itin nedaug kalbama abstrakčiomis temomis, neaptarinėjami bendresni kultūros, istorijos, politikos ar filosofijos klausimai⁵. Čia rašančiojo ir atrašančiojo „aš“ formuojamas kitu būdu – ne tikslinant pažiūras ar išsakant nuostatas, o lavinant situacinį savęs pačios pamatymą. Tokie laišškai kuria visuminį kasdienos ar, veikiau, šiandienos vaizdą, susaisto svarbias aplinkybes ir atsitiktines detales, drauge apima buitį, kūrybą, nuotaikas, savijautą, tiesiog dienos judesius ir veiksmus. Įvairių plotmių ir įvairaus tankio detalės bet kokio kito žanro tekste jungtųsi sunkiai, tačiau laiške – atsinaujinant santykiui tarp susirašinėjančiųjų – jos susisaisto lengvai ir spontaniškai.

Epistolinio žanro tyrinėtoja H. Dampier rašo, kad suvokti specifinį laiško erdvė-laikį padėtų Michelio Foucault pasiūlyta *heterotopijos* sąvoka:

Foucault heterotopijos vienoje erdvėje sulieja keletą kitų erdvių ar vietų, kurios gali būti „iš tikrųjų“ nesuderinamos. [...] Nesunku suprasti, kad laišškai taip pat gali vienoje

4 J. Degutienės laiškas dukrai (J. Degutytei), rašytas lenkų kalba, vertė G. Šmitienė.

5 J. Degutytės laiškus motinai ir jos santykį su motina straipsnyje išsamiau komentuoja G. Šmitienė (2018b).

erdvėje sujungti daugybę kitų erdvių ar vietų, įskaitant sceną (ar scenas), įvardijamą kaip laiškų rašytojo „čia“ ir laiškų skaitytojo (ar skaitytojų) „ten“. Be to, heterotopijos visada būna susietos su tam tikrais „laiko pjūviais“. Čia Foucault nurodo, pavyzdžiui, kapines, susijusias su mirties akimirka ir, be viso to, su amžinybės samprata. Panašiai ir laiškai visada apima tokius „laiko pjūvius“, tarp jų ir rašymo momentą, įvykių, apie kuriuos rašoma, momentus ir skaitymo akimirką (ar akimirkas). Galiausiai heterotopijos – tai vietos, paklūstančios taisyklėms ir kodams, reglamentuojantiems įėjimą ir išėjimą kitapus jų perimetrų; laiškų rinkinys yra tarsi uždaras pasaulis su savomis taisyklėmis ir signalais, rodančiais, kas turi ir kas neturi prieigos prie šios konkrečios heterotopinės erdvės.

Laiškus gali būti naudinga apmąstyti vadovaujantis heterotopijos idėja, atsižvelgiant į sudėtingus būdus, kuriais jie susaisto laiką ir erdvę, ir ypač į tai, kad jie tarsi sustingdo rašytojo dabartį, jo laiką ir erdvę tuo momentu, kai laiškas įgyja formą (Dampier 2016: 153).

Laiške aprašomų įvykių laikas, taip pat paties korespondencijos proceso laikškumas nėra tvarkingas, sistemiškas, linijinis. Tas pats galioja ir aprašomų įvykių bei laiškų rašymo erdvei (ar erdvėms): laiško pasakojime erdvės sudera keistai, savitai. Laiško rašymo erdvė (ji tarsi turėtų kompoziciškai nesijungti su pasakojamų dalykų erdvėmis) tarsi pritraukia kitas, net labai tolimas, tuo metu svarbias erdves, kad išskleistų jų kompoziciją, atliepiančią dabarties „aš“. H. Dampier kalba apie sustingdytą dabartį – pagautą aplinkybių visumą, kurioje „aš“ yra ne amžinas, nulemtas, ontologiškai apibrėžtas, bet santykio suformuotas momentinis „aš“ kaip dabartinė būsenų, minčių ir veiksmų visuma.

LAIŠKO SUBJEKTAS

Laiškas steigia momentinį „aš“ – būtent steigia, ne rodo; laiškas kuria santykį – būtent kuria, ne atspindi; laiškas, kurdamas santykį, steigia „aš“. Santykio kūrimas nėra laisvas: jį sąlygoja nustatyti (nusistovėję, savaime suprantami) socialiniai vaidmenys; jie gali būti palaikomi, gali būti nedrąsiai ginčijami, gali būti ir peržengiami.

Naratologė H. Meretoja savo pasakojimo analizę grindžia įmanomybės (*the possible*), sąvoka. Anot jos, „[p]asakojimas turi etinį potencialą, nes jis gali išplėsti to, kas galima, pojūtį. Toks žvilgsnis sietinas su performatyvumo idėja: naratyvai ne tik reprezentuoja tikrovę, bet ir dalyvauja ją formuojant“ (Meretoja 2018: 90). Ji teigia, kad to, kas galima, sąvoka nurodo santykį tarp naratyvinio nesąmoningumo (šabloniškų pasakojimo formų ir turinio vartojimo) ir naratyvinės vaizduotės (kūrybingo apmąstančio pasakojimo, vengiančio šablonų; ten pat: 91). Tiriant laiškus kaip savitą pasakojimą, to, kas galima, sąvoka yra labai paranki: kelių dešimtmečių ar net šimtmečių senumo laiškai pirmiausia atveria tuo laiku, tuose socialiniuose

ratuose kultivuotas sampratas – suvokimą, kas galima ir kas ne. Be jokios abejonės, tarp to, ką laikome tuometinėmis galimybėmis, yra dalykų, veiksmų, mąstymo paradigimų, dabar nebegalimų; priešingai, yra ir tokių, dėl kurių galimumo dabar net nekeltume klausimo. Laišką rašiusio žmogaus sąmoningai ir drąsiai peržengta riba mums dabar galėtų atrodyti visiškai nežymi, net nebeegzistuojanti.

Laiškai, kaip laike išžėstas konkrečių asmenų kalbėjimasis ir būdas fragmentuotai pasakoti ir išklausti, ypač akivaizdžiai atveria to, kas galima ir kas ne, plotmę. Laiškai artimajam yra atviri, nes juose nesirūpinama pirmuoju prisistatymu, nebesijaudinama dėl visuomenės nuomonės. Todėl būtent šie laiškai yra terpė, kur drąsiausiai abejojama įprasta socialine aplinka, jos normomis ir galios šaltiniais. H. Meretoja rašo, jog „[k]ultūriniai naratyvai skirtingose medijose gali sustiprinti naratyvinį nesąmoningumą – arba su juo žaisti, jį kvestionuoti“ (ten pat: 91). Paprastuose, artimiesiems skirtuose laiškuose jis kvestionuojamas dažniau nei viešuose tekstuose: čia vaidmenys lankstesni, lengviau kintantys, jais drąsiau abejojama.

Taip yra dėl to, kad laiškas yra nepalyginti arčiau veiksmo atlikimo nei anonimę visuomenę informuojantis viešas tekstas. A. Kučinskienė, pabrėždama būtinumą laišką suvokti kaip veiksmą, ne tik kaip tekstą, vartoja „laiško kaip įvykio“ sąvoką (2019: 29). Šį veiksmą turbūt tiksliausia būtų vadinti išplėstu kreipiniu, simetriškai formuojamu iš abiejų pusių – to, kuris kreipiasi, ir to, į kurį kreipiamasi. Anot J. Butler, pasakojimą apie savo gyvenimą visada „dezorientuoja tai, kas nėra mano ar kas yra ne tik mano. Kad tapčiau atpažįstama, aš tam tikru laipsniu turiu tapti pakeičiama. ‘Aš’ pirmumas pasakojime turi užleisti vietą normų rinkinio, abejojiančio mano istorijos išskirtinumui, perspektyvai ir laikinumui“ (Butler 2005: 37). Tačiau ir ji teigia, kad normų paisymas autonaratyvuose, nors ir yra būtinas, laisvai varijuoja nuo visiško paklusimo joms iki jų atmetimo (kaip tik šių kraštutinių pozicijų neįmanoma išivaizduoti jokiam kalbėjime apie save): „[E]su naudojama pagal normą būtent tiek, kiek ją naudojuosi pati“ (ten pat: 36). Vadinasi, net ir vaidmenų nepaisoma ar normas peržengiama tik tiek, kad vis dar galima būtų išlikti atpažintai to, kuriam skiriamas autonaratyvas.

Čia ryškėja be galo trapi saviidentifikacijos tvarka, tiksliai atliepanti laiško (ar laiškų) subjekto trapumą. Anot J. Butler, momentinis „aš“ egzistuoja tol, kol yra steigiamas. Jis neišlieka niekur anapus kreipinio ir be kreipinio. Kitaip tariant, kreipinys visada yra suvokto „aš“ koreliatas. „Be kreipimosi struktūros nėra ir jokio savęs pateikimo, net jei adresatas lieka numanomas ir neįvardytas, anonimiškas ir nepatikslingas“ (ten pat). Asmuo, į kurį kreipiuosi laiške, palaiko tokį mano vaizdinį, kurio man šiuo metu reikia. Straipsnio pradžioje minėtoje J. Brockmeierio analizėje (jis aprašo jauno J. Derrida, apimto nevilties, laišką) laiškas tampa prisirišimu, įsikabinimu į adresatą, siekiant kiek įmanoma tvirčiau išlaikyti prasmingąjį „aš“, trunkantį tol, kol trunka kreipimasis. Panašiais atvejais

savikūros veiksmas tampa galimybe išsigelbėti nuo išsiskaidymo ir išnykimo. Tačiau ar tik kraštutiniais atvejais?

J. Degutytės susirašinėjimas su artimiausiais žmonėmis liudija artimų santykių įvairovę, sykiu ir kintančius „aš“ atspalvius, po H. Meretojos ir J. Butler aiškinimų nebeatrodančius kaip savitiksliai ar atsitiktiniai. Kiekvienas iš šių „aš“ variantų – tai būdas išverti tuo metu išgyvenamą sunkią būseną. J. Degutytės tonas rašant vaikystės (ypač paauglystės) draugei, draugei gydytojai, motinai, juolab kad su šiomis adresatėmis susirašinėta skirtingais gyvenimo etapais, labai pasikeičia: skiriasi tai, kiek ji leidžia sau juokauti, rodyti emocijas, kiek taisyklinga ar netaisyklinga yra laiško kalba. Visa tai priklauso nuo adresatų.

Štai čia J. Degutytė rašo gerai mokyklos laikų draugei. Rašo iš Tauragės, kur jaunystėje kurį laiką dirbo ir itin sunkiomis sąlygomis gyveno – jauni, prastos sveikatos moteriai tai buvo ne šiaip kenksminga, bet nuolatos kėlė mirtiną pavojų:

Vanda!

Gavau Tavo malonybės laišką. Rašai apie reikaliukus visokius, kurių nesiteiki paaiškinti, o manęs prašai rašyt viską, visą tiesą atvirai. Mat, kokia gudruolė! O mano „reikaliukai“ tokie įvairūs, kad nebežinau apie ką ir berašyt, nuo ko pradėt ir kiek rašyti – kiek Tu verta, neištikimoji!

Pirmiausia, pakeičiau gyvenamą vietą. Dabar gyvenu laisvėj kaip carienė. O kur? – Puidoko kabinete... Rašau. Stalas, kėdė – kone fotelis, stalas kitas, suolas, [iš] kurio, pridėjus kėdes, – pagaminu lovą nakčiai. Šalia – kamarėlė, kur guli visokie Puidoko – Pionierių namų rakandai; ten mano virtuvė, prausykla, sandėlys ir drabužinė. P[uidokas] davė elektr[inę] plytelę, puodą, lėkščių, bliūdų, grafinų, antklodžių ir t. t. Bijau tik, kad nepamatytų mano mikroskopinės pagalviūkštės, o tai tuojuo atitemps iš namų savo (jis gyvena tam pačiam name). Žmogus labai jau rūpestingas, nuoširdus. Gelbsti mane, kaip begalėdamas. Vėjas pučia pro langą – užbarikaduoja faneros lapu, lempa tamsi – atneša kt. – šviesesnę; labai surūgus būnu – tai vaikšto kas minutę, juokina, kol nenusišypsau. [...]

Paaiškéjo, kad viena iš mano auklėtinių – vagilė...

O Rūta jau suplanavo mane į Vilkiškius pasiimti. Kad Tu matytum, kokiom pilnom siaubo akim ji apžiūrinėjo tą mano „butą“ su visom kamarom! O paskui sako: „Normalus žmogus tai joks negalėtų taip gyventi, nebent Tu...“ O aš pati jaučiuos taip – šiandien čia, rytoj nežinia, kur ir ką bedarysiu.

Išdėsčiau viską. Tai ne Tu. Parašė puslapėlį pro sukąstus dantis – tai reiškia atvirumą rodo. Pikta buvau!

Gavau tavo laišką, perskaičiau, ir Šebeda atėjo. Kai jis puolė prie to laiško, kai čiupo, kad nei sulaikyt, nei sudraust nespėjau. Perskaitė voka, reikšmingai pažiūrėjo, sumurmėjo...

Tai tiek.

Nina

Rašyk! Ir mikliai, o tai gailėsies...

Beje, kaip tie „vaistai“ dėl dusulio, gal jau kam pardavei ir nugėrei į mano širdies sveikatą?!

Rašyk! Tu!

N.

1956.I.17 (MLLM 51621)⁶

Prieš atsisveikindama J. Degutytė „pyksta“ pykčiu, liudijančiu ne tiek įsiskaudinimą, kiek linksmą padaršininimą rašyti neoficialiai, nesivadovaujant normomis. Visas laiškas formuluojamas, pirmiausia stilistiškai, kaip raginimas bendrauti išlaikant visiškai atvirą, pasitikėjimo pilną ir nebijantį ižėisti santykį (greičiausiai tokį, kokį mokyklos draugės puoselėjo paauglystėje ir jaunystėje). Šis santykis pačią poetę steigia kaip drąsią, nerūpestingą ir linksmą, negandoms nepasiduodančią jauną moterį, atsisakančią silpnos, ligotos, ramybės tenorinčios provincijos bibliotekininkės vaidmens, ir pristato šį savo gyvenimo etapą (sau ir draugei) kaip smagų, vadinasi, laikiną nuotykią. Štai dar vienas laiškas šiai paauglystės ir jaunystės draugei – pasakojimas apie persirgtą sunkią ligą. Pasakojama kone linksmai, save pačią paverčiant linksmu, visiškai ne apgailėtinu personažu, ne auka. Čia J. Degutytė pasirodo kitokia negu susirašinėdama su mama ar kitomis draugėmis, ir tai nėra dviveidiškumas ar daugiaveidiškumas – tokį santykį steigia ne tik ilgametė draugystė, bet ir sunki situacija, kurią jis padeda išverti:

Vandočka, mieliausia!

Gavau Tavo laišką, pasakysiu atvirai, būsenoj, kada truputėlį laukiau mirties... t. y. ne tokiam nusiminime, o fiziškai. Rodos, aš Tau rašiau, kad gyvenu Puidoko kabinete. Tai gi, nelaukta užėjo liga – temperatūra, jaučiu, pasičiupinėju veidą – apie skruostą kažin koks velnias stačiai bežiūrint į veidrodį, matomai auga! Paausių liaukų uždegimas. Bet tos liaukos greit susitvarkė. O galva prakeiktoji plyšta, o bloga... keikiau visą pasaulį, o labiausiai – Tauragę. Kadangi gyvenu kabinete, o darbo valandos ir visas pasaulis, man sergant, egzistuoja vis tiek, tai aš atsisėdau prieš rašom[ąjį] stalą, apsisupau paltu, skara ant galvos, kojas ištiesiau pro stalą, galvą atrėmiau į sieną – ir šitaip kelias dienas. Puidokas įeina – atmerkiu akis, jis išeina – vėl užmerkiu. Peniciliną ėjau leisti į ligoninę. Netoli. Kas 8 val. Bet pradėjau sirgti – kaip tyčia – nuo tų prakeiktų šalčių, eini naktį – jauti savų 40°+, lauke 40°–, šlitinėji, ir, laimei, kad tom dienom absoliučiai nieko negalvojau. Neįstengiau. [...]

.....

6 J. Degutytės laiškas draugei Vandai Lopaitytei, rašytas iš Tauragės.

Buvo tos vėl mano mokinukės. Atnešė baisiausią, t. y. gražią, minkštutę skarą, baltą, vilnonę, kita – pačios numegztas (tik ką) – ir suverptas – vilnones kojinaites. Ir dar ką! Prašė, maldavo, reikalavo ir barėsi, – norėjo numauti nuo kojų man senas, išplauti, uždyti ir kad aš nešiočiau dvi poras. Vos nenutraukė botų nuo kojų. Kristus, sako, žmonėms kojas plovė... Sakau, pati galiu. O jos – „kad Jūs vos pastovit...“ Na, ne ypatingai tvirtai stoviu, bet sėdžiu užtai neblogai. Na, bet aš nugalėjau. Išskalbti ką prašo, prispyrusios, bara mane, kam neklausau... Sakau, per pamoką atsigriebsiu, barsiu jus... „Būsim labai geros dabar...“

Beje, koks joms smūgis buvo, kad aš netikiu į dievą ir pripažįstu tautų brolybę, o ne parapijinį nacionalizmą. Net pabalo! Taip baisiai ir taip staiga, kad net nusigandau. Klausiu, kiek dabar nukritau jūsų akyse?.. Aš šypsau. O jų akys pilnos ašarų... Tylėjo, tylėjo, o paskui sako: „Reiškia, Jūs dar geresnė (lyg aš būčiau jau ten gera kam nors! – pridėjus kankinimus su An[atoliu] – visi mano „gerumai“ vis vien užsitusuotų...“) ir tvirtesnė, jei už tai nelaukiat atpildo anam pasauly. Aš tai, turbūt, nieko nedaryčiau, jei netikėčiau, būčiau labai bloga...“ Tai matai, kokios jos. Jos, ypat[ingai] ta viena, ir tas berniukas, – tai kažkokie šviesos spindulėliai (tegul nors kibirkštėlės) tamsos karalystėje...

Na, baigiu.

Nina

Dėl tų vaistų – sužinok, kaip gerti, [jei jie tinka man].

Mano diagnozas gi – širdies yda – kažkuris vožtuvas klība, o koks vožtuvas, tai medikas žinos, jei pasakysi, kad ūžesys sistolinis. Aplamai tai – viskas šlamštas.

1956.II.7 (MLLM 51620)⁷

Kone kiekvieno laiško šiai paauglystės draugei pabaigoje parašoma kas nors apie vaistus, kurių nuolat ieškoma (kaip minėta, gauti, surasti vaistų buvo svarbiausia gydymosi ar pagalbos ligoniui dalis). Nerūpestingas, šiurkštokas tonas, linksmas, juokais bet kokį sunkumą nuleidžiantis pasakojimas – visa tai nė kiek neprieštarauja stipriam ir rūpinimosi kupinam santykiui.

Galiausiai – dar viena, kita ir visiškai kitokia, J. Degutytės korespondencijos gija, plėtota kitu gyvenimo etapu, brandžiam amžiuje. Tai jau sunkiai sergančio žmogaus susirašinėjimas su artima bičiule, su kuria susidraugauta gyvenant Vilniuje, kaimynystėje, kurį laiką – tame pačiame daugiabutyje. Ši moteris, tapusi labai artima, dirbo gydytoja ir nuo pat pažinties pradžios ėmė stropiai rūpintis J. Degutytės sveikata: sekė jos tyrimų rezultatus, ieškodavo vaistų, tardavosi su kolegomis gydytojais dėl geresnių sąlygų (nelegalūs, išimtiniai būdai buvo bemaž vienintelis kelias pagyti). Su šia moterimi susirašinėta nuolat – iš sanatorijų, ligoninių, daugiausia iš kaimo, kur J. Degutytė leisdavo ištisus vasaros mėnesius. Susirašinėjimas yra kupinas medicinos terminų ir vaistų pavadinimų, tačiau nesiriboja vien gydymo(si) reikalais ir medicinos informacija. Laiškai, be abejonės, įsilieja į

7 J. Degutytės laiškas draugei V. Lopaitytei, rašytas iš Tauragės.

pagalbos ieškojimo ir jos suteikimo apykaitą, tačiau jie vis vien tik eskiziškai apima situacijos visumą, ir tai liudija štai tokios vietos:

1981.V.18 (pirm)

Labas, Lenute, angelėli!

Parvažiavom laimingai, labai greitai. Nedveckai visi buvo Kupišky, tai iš karto atsiradom namie. Kol visas atvežtas gėrybes sudėjom į vietą, reikėjo patrepsėti, bet dabar daug maž viskas tvarkoj.

O čia – rojus. Rodos, ir nesergu, bet reikia švirktus virint ir t. t., tai prisimenu nenoromis. Amžinai iš čia neišeičiau, neišvažiuočiau. Širdis atsigavo. Visą, kas gyvenime bloga, pamiršau. Tulpės plieskia. Žydi daugybė pavasariinių gėlių daržely. Rytoj sodinsiu pupas ir pupeles. Dygsta Bronės pasodintos daržovės. Laimė, orai dar negenda, duoda pasidžiaugti.

Bučiuojam

Lenutę ir visą Rapalių giminę.

Janina ir Bronė⁸

Pateiksiu ir tos pačios korespondencijos gijos atsakomojo laiško fragmentą – bičiulės gydytojos laiškas į kaimą, kur tuo metu gyveno J. Degutytė su drauge (gydytoja, akivaizdu, ilgesnį laiką nebuvo iš jų sulaukusi žinių):

[...] Jei tik iki šeštadienio ar sekmadienio nesulauksim kokios žinios, atvažiuosim.

Mielos, jei kas nutiko, parašyk, ar tegu kaimynai paskambina ar atsiunčia telegramą. Ar dieną, ar naktį – atvažiuosim.

Janina, miela, gal aš Tave įskaudinau kada? Nesąmonė, žinoma, niekad negalėčiau taip padaryti. Gal reikėjo anksčiau pas Tave atvažiuoti, bet vis tikėjau gauti Tavo laišką. Išvažiavai su tokiais tyrimais, baisiam karšty, o ir kelionė buvo varginanti. Tikriausiai sunkiai pakėlei. Labai pergyvenu ir kankinuosi. Esi mano sergantis vaikas, mano skausmas, mano rūpestis. Esi mano laimė. Negaliu be Tavęs. Taip gera su tavimi pabūti, nieko tada nematau, o ir nereikia nieko. Be žodžių, taip tyliai pabūt su Tavimi. O tie žodžiai net nesigauna, jų ir nereikia. Rodos kitą kartą tiek daug ką Tau pasakyčiau, o Tave matau ir norisi verkti. [...]

Rašyk greitiau, nes nebeturiu jėgų kankintis. Bučiuoju. Lena.

1981.VII.15⁹

Dvi visiškai kitokios to paties žmogaus korespondencijos gijos – smagus, normas tyčia peržengiantis ir daug pasakojantis susirašinėjimas su buvusia mokyklos drauge

8 J. Degutytės laiškas, rašytas iš Mazgeliškių kaimo.

9 L. Rapalienės laiškas J. Degutytei, rašytas 1981.VII.15 iš Vilniaus.

ir visiškai kitoks, dalykiškesnis, bet sykiu labai atviras ir šiltas susirašinėjimas su bičiule gydytoja – leidžia galvoti apie keletą svarbių susirašinėjimo laiškais aspektų. Pirmiausia, jos rodo, kaip laiško tekstas steigia kas kartą kitokias ribas ir sukuria kaskart kitokius vaidmenis, ir tai leidžia suprasti, kad laiškas yra neatsiejamas nuo situacijos, be kurios neįmanoma suprasti nei jo manieros, nei turinio aspektų. Šios dvi J. Degutytės plėtotos korespondencijos gijos – tai du skirtingi tęstiniai veiksmai, kiekvienam jų būdinga šiek tiek kitokia etika, kitoks laiško rašymo etiketas, kitoks „aš“ vaizdinys. Štai čia, prisiminus H. Meretojos pasiūlytą to, kas galima, sąvoką, paaiškėja, kad intuityvus vaidmenų pasirinkimas, jų palaikymas ar abejojimas jais nėra abstraktus veiksmas, sąlygojamas pažiūrų ir socialinio apsisprendimo, – tai pastanga išlikti, įsteigti save iš naujo (kaip priklausomą nuo kito asmens).

APIBENDRINIMAS

Žvilgsnis į laišką ne kaip į žmogaus kasdienos, minčių ir veiklos atspindį ar nupasakojimą, o kaip į veiksmą nesumenkina laiško kaip teksto – priešingai, dar padidina laiško svarbą. Taip tiriant laiškus pirmiausia atsiskleidžia, kad jokia naratyvinė forma nėra nepriklausoma nuo konkrečios situacijos, visuomenės normų, adresato ar adresatų, kad ji nesąveikauja vien su individualia patirtimi, savastimi. Kiekvienas pasakojimas apie save, kaip rodo J. Butler idėjomis grindžiama analizė, patiria įtrūkį, nes tas, kuriam pasakojama, jau yra apkaręs naratyvinį subjektą pagal vyraujančias (taip pat konkretaus santykio suformuotas) atpažįstamumo normas. Įdėmus susirašinėjimo laiškais tyrimas leidžia iš arti ir iš lėto pamatyti šią sąveiką ir išryškina mažiausiai kelis svarbius jos aspektus: pirma, parodo bendravimo ir bendrumo temporalumą – kad tai yra ritmingas, nevienakryptis skirtingu intensyvumu banguojantis vyksmas; antra, skatina atkreipti dėmesį į nuo santykio su adresatu priklausantį momentinio „aš“ komponavimą sutelkiant įvairių erdvių ir įvairaus laiko epizodus; trečia, atskleidžia nuolatines derybas su siūlomais, primetamais socialiniais vaidmenimis – šios derybos paprastuose laiškuose pasirodo ryškiausiai ir aiškiai varijuoja pagal santykį, palaikomą konkrečios korespondencijos gijos.

Jeigu santykis su kitu yra veidrodis, kuriame matau save, tai paprastas laiškas yra šiame veidrodyje pasirodantis momentinis, perspektyvinis atvaizdas. Ar, dar tiksliau, iš šio momentinio atvaizdo meistriškai pertapytas (ir ilgam – išliekantis ilgiau, nei trunka gyvenimas) autoportretas, kuriame nuotaika ir veiksmas yra svarbesni negu asmens bruožai ar nuopelnai.

Būtent tokius momentinius autoportretus matome ir žmonių, tokių kaip J. Degutytė, rašytuose laiškuose. Nors čia fragmentiškai aptarta jos korespondencija įvairiais teoriniais aspektais primena daugelio to meto žmonių epistolinį bendravimą, tačiau, kaip ir bet kuri kita šiuo būdu tiriama korespondencija, ji sukuria į

nieką nepanašų, unikalų ir nesupaprastinamą žmogaus gyvenimo ir būdo vaizdą. Atskiros skirtingiems žmonėms rašytų laiškų gijos nesusijungia į vieną paveikslą, išlaiko daugybės „aš“ situaciškumą – bet kurio gyvo bendravimo ir, kaip teigia J. Brockmeieris, žmogiškas prasmes kuriančios veiklos bruožą.

SANTRUMPOS

MLLM – Maironio lietuvių literatūros muziejus.

LITERATŪRA

- Blanchot Maurice 1988. *The Unavowable Community*, translated by Pierre Joris, New York: Station Hill Press.
- Brockmeier Jens 2013. “Fact and Fiction. Exploring the Narrative Mind”, in: *The Travelling Concepts of Narrative*, edited by Matti Hyvärinen, Mari Hatavara, Lars-Christen Hyden, John Benjamins Publishing Company, p. 121–140.
- Butler Judith 2005. *Giving an Account of Oneself*, New York: Fordham University Press.
- Dampier Helen 2016. “Identifying The Quotidian in the Heterotopic Universe of Olive Schreiner’s Letters”, in: *Documents of Life Revisited. Narrative and Biographical Methodology for a 21st Century Critical Humanism*, edited by Liz Stanley, London, New York: Routledge, p. 149–160.
- Deleuze Gilles 2008. *Difference and Repetition*, translated by Paul Patton, London, New York: Continuum.
- Garfinkel Harold 2005. *Etnometodologiniai tyrimai*, vertė Algimantas Valantiejus, Vilnius: Vilniaus universiteto Specialiosios psichologijos laboratorija.
- Ingarden Roman 1973. *The Literary Work of Art. An Investigation on the Borderlines of Ontology, Logic, and Theory of Literature*, translated by George G. Grabowicz, Evanston: Northwestern University Press.
- James William 1983. *The Principles of Psychology*, Harvard University Press.
- Kučinskienė Aistė 2019. *Kultūrišku keliu. Juozo Tumo-Vaižganto laiškai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Meretoja Hanna 2018. *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*, New York: Oxford University Press.
- Raškevičiūtė Jurgita Žana 2010. „Apie Janinos Degutytės epistoliką, arba kaip buvo rašomi laiškai“, *Literatūra* 52 (1), p. 81–97.
- Raškevičiūtė Jurgita Žana 2018. „Senokai Tau berašiau, bet šitą laišką rašau jau labai seniai...’: Janinos Degutytės laiškai Teresei Ramanauskaitei-Bukauskienei“, *Literatūra* 20 (1), p. 105–141.
- Stanley Liz 2004. “The Epistolarium: On Theorizing Letters and Correspondences”, *Auto/Biography* 12, p. 201–235.
- Stanley Liz 2016a. “Introduction: Documents of Life and Critical Humanism in a Narrative and Biographical Frame”, in: *Documents of Life Revisited. Narrative and Biographical Methodology for a 21st Century Critical Humanism*, edited by Liz Stanley, London, New York: Routledge, p. 3–18.
- Stanley Liz 2016b. “Whites Writing: Letters and Documents of Life in a QLR Project”, in: *Documents of Life Revisited. Narrative and Biographical Methodology for a 21st Century Critical Humanism*, edited by Liz Stanley, London, New York: Routledge, p. 59–76.
- Šmitienė Giedrė 2018a. „Paprasti laiškai: kontekstinio tyrimo metodika“, *Tautosakos darbai* 55, p. 134–154.
- Šmitienė, Giedrė 2018b. „‘Ir aš nebijau juodos.’ Santykis su motina Janinos Degutytės tekstuose“, *Literatūra* 60 (1), p. 26–53.
- Šmitienė Giedrė 2023. „‘Aš taip pat šypsaisi, kai galvoju apie Tave’: Bronės Jacevičiūtės–Jėčiūtės ir Janinos Degutytės draugystės pradžia. Intermedialus šaltinis ir pirminis santykio tyrimas“, *Colloquia* 52, p. 131–157.